

RECENZIJOS

SVARBUS ĮNAŠAS Į BALTŲ KALBOTYRĄ

Chr. S. Stang, *Vergleichende Grammatik der baltischen Sprachen*, Oslo – Bergen – Tromsø, 1966, 485 p.

Žymaus norvegų kalbininko profesoriaus Chr. Stango vardas į lietuvių kalbotyros bibliografiją įėjo beveik prieš keturiasdešimt metų. Įdomu, kad pirmą savo reikšmingą lituanistinį darbą šis kalbininkas pradėjo pirmosios lietuviškos knygos tyrinėjimu – būdamas 29 metų, jis išleido monografiją apie 1547 m. pasirodžiusią knygą „Catechismvs prasty szadei“ ir jos sudarytoją M. Mažvydą¹. Po kelių metų Chr. Stangas kartu su J. Geruliu aprašė vieną Rytų Prūsijos lietuvių tarmę², o dar vėliau išleido studiją apie slavų ir baltų veiksmažodį³, tyrinėjo Lietuvos didžiosios kunigaikštystės raštinėse vartotą baltarusių kalbą, gilinosi į baltų ir slavų kalbų seniausiųjų santykių problemą.

Didžiausias ir, be abejo, reikšmingiausias Chr. Stango veikalas yra jo pastarųjų metų darbas „Lyginamoji baltų kalbų gramatika“. Šio veikalo didžiulė reikšmė baltistikai ir apskritai indoeuropeistikai tampa ypač akivaizdi ir suprantama, prisiminus, kad iki šiol vienintele lyginamąją baltų kalbų gramatiką buvo latvių kalbininko J. Endzelyno Rygos universitete skaitytų paskaitų pamatu išleista palyginti nedidelė knyga „Baltų kalbų garsai ir formos“⁴. Taigi Chr. Stango gramatikos pasirodymas yra svarbus įvykis kalbotyroje tiek teoriniu, tiek ir praktiniu požiūriu – daugeliui filologų, besidominčių baltų kalbomis ir jų istorija, ši gramatika dabar bus nepakeičiamu vadovėliu.

„Lyginamosios baltų kalbų gramatikos“ įvade (p. 1–21) Chr. Stangas trumpai charakterizuoja baltų kalbas, nurodo jų santykį su slavų kalbomis. Labai plačiai nušviečiama baltų – lietuvių, latvių ir senovės prūsų – kalbų fonetika (p. 22–174), o iš morfologijos – žodžių kaita (p. 175–482). Žodžių darybos ir sintaksės klausimai darbe specialiai neličiami.

Aiškindamas baltų kalbų fonetinių ir morfologinių reiškinių istoriją bei raidą, autorius juos lygina su atitinkamais kitų indoeuropiečių, ypač slavų, kalbų faktais. Fonetikos skyriuje jis neretai operuoja Pabaltijo suomių kalbų baltiškaisiais skoliniais. Tačiau knygoje, suprantama, daugiausia pateikiama faktinės baltų kalbų

¹ Chr. S. Stang, *Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas*, Oslo, 1929.

² J. Gerullis ir Chr. Stang'as, *Lietuvių žvejų tarmė Prūsijoje*, Kaunas, 1933.

³ Chr. S. Stang, *Das slavische und baltische Verbum*, Oslo, 1942.

⁴ J. Endzelins, *Baltu valodu skaņas un formas*, Rīgā, 1948 (lietuviškas vertimas: J. Endzelynas, *Baltų kalbų garsai ir formos*, Vilnius, 1957).

medžiagos, surinktos iš senųjų rašytinių ir įvairių dabartinių šaltinių. Ypač dažnai autorius remiasi lietuvių kalbos duomenimis ir lietuvių kalbininkų darbais. Jam gerai žinomi ne tik A. Baranausko, K. Jauniaus, K. Būgos, J. Jablonskio ir kitų kalbininkų darbai, bet ir pastarųjų metų lietuvių kalbotyra – savo veikale Chr. Stangas cituoja daugiau kaip dvidešimties tarybinių lietuvių kalbininkų darbus.

Tiek fonetikos, tiek morfologijos skyriuose randame daug naujų teiginių. Tiesa, ne visiems jiems iš karto galima pritarti, tačiau daugelis jų savo originalumu, be abejo, patrauks ir kitų kalbininkų dėmesį, privers juos į atskirus baltų kalbų istorijos klausimus pažiūrėti naujai.

Sakysim, iki šiol nėra vieningos nuomonės dėl lietuvių *š* atsiradimo iš *s* po balsių *ī, ā*. Kritiškai įvertinęs šiuo klausimu esančias nuomones (J. Endzelyno, J. Otrembskio), Chr. Stangas teigia, kad priebalsio *š* buvimas žodžiuose *maišas, rieš(ut)as, aušrą, rišti* ir *s* žodžiuose *mūsė, lūsė, kląsiu* yra ne tiktai fonetinė, bet ir dialektinė-geografinė problema (p. 96 tt.). Taip pat jis mano, kad senuosiuose lietuviškuose raštuose (ypač iš vakarinės Lietuvos dalies kilusių autorių: Mažvydo, Vileto, Bretkūno, Daukšos ir kt.) dažnai prieš priebalsius pasitaikantis *s(ss)* vietoj *š* (pvz.: *schestas* „šeštas“, *aukstas* „aukštas“, *ischreiske* „išreiškė“, *penukslas* „penukšlas“) nėra grynai ortografijos dalykas, bet ir atspindi skirtingai minėtais atvejais tartą *š* (p. 99–100).

Daugelį lietuvių kalbos tyrinėtojų domino ir tebedomina rytų aukštaičių Debeikių šnektos *a(ō)* kamieno daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnė *-ai* (pvz., *vaikai* „vaikai“). Dėl jos kilmės yra skirtingų nuomonių. Chr. Stangas iškelia naują mintį: kadangi minėtoje šnektose nekirčiuotas dvibalsis *uo* virsta *a*, tai vienaskaitos naudininko galūnė *-ai* jis laiko atsiradusią iš senosios lietuvių-latvių šio linksnio triftonginės galūnės **-uoi* (p. 70). Tačiau galūnė *-ai*, kurios pirmasis sandas iš tikrųjų yra kiek redukuotas (=α), pagal šnektos fonetinius dėsnius gali būti kilusi ir iš *-ui*, plg. šios šnektos daugiskaitos vardininką *vī'rai* „vyrai“ ir vienaskaitos naudininką *vī'rai* „vyrai“, vienaskaitos vietininką *tu'g'ai* < *tu'guj(e)*⁵.

Chr. Stangas taip pat nesutinka su paplitusia nuomone, kad lietuvių kalbos daugiskaitos lokatyvo formos su *-uose* yra padarytos iš daugiskaitos galininko formų ir postpozicijos **en*. Tokia nuomonė, esą, neteisinga dėl to, kad jau anksčiau yra buvusios formos su *-uosu*. Iš pastarųjų formų, gramatikos autoriaus teigimu, pagal vienaskaitos lokatyvą ir atsiradęs daugiskaitos lokatyvas su *-uose*. Senesniųjų daugiskaitos lokatyvo formų su *-uosu* elementas *uo* paimtas iš daugiskaitos iliatyvo formų su *-uosna* (p. 186–187).

Dėl darbe pateikiamų atskirų lietuvių kalbos duomenų autentiškumo, jų interpretacijos, lokalizacijos galima pasakyti ir vieną kitą kritinę pastabą.

Antai šalia *u* kamieno vienaskaitos kilmininko galūnės *-aus* (*sūnaūs*) nurodoma (p. 214) ir galūnė *-ūs* (*sūnūs*), kuri randama prancūzų kalbininko R. Gotjo išleistame Buivydžių šnektos apraše⁶. Tačiau pastarųjų metų dialektologiniai tyrinėjimai galūnės *-ūs* nepatvirtino nei Buivydžių, nei kitose lietuvių kalbos šnektose. Greičiausiai ir R. Gotjo ją yra netiksliai užrašęs vietoj neaiškiai Buivydžių šnektose tariamos galūnės *-aus*⁷.

⁵ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, p. 95–96.

⁶ R. Gauthiot, Le parler de Buividze, Paris, 1903, § 44.

⁷ Žr. Z. Zinkevičius, op. cit., p. 92.

Remdamasis A. Salio sudarytu lietuvių kalbos tarmių žemėlapiu⁸, gramatikos autorius tam tikrų tarminių reiškinių paplitimą nurodo ne visai tiksliai. Antai tarp kitų gyvenamų vietų, kur vietoj kirčiuotų negalūninių balsių *a*, *e* tariama *o* (*o*), *é*(*e*), nurodoma ir Alanta, Giedraičiai (p. 25). Iš tikrųjų šiose vietose minėtieji *a*, *e* išlieka nepakitę. Taip pat išlieka sveiki tvirtapradžiai dvigarsiai *am*, *an*, *em*, *en* Smilgių apylinkėje (gramatikoje nurodyta, kad čia jie virsta *om*, *em*, p. 85–86).

Prie vienaskaitos naudininko formos *zmuõgũn* (korektūros klaida vietoj *žmuõgũn*), cituojamos iš K. Būgos raštų, pažymėta Kvėdarna (p. 85). Iš tikrųjų K. Būga nurodo, kad varniškių žemaičių vienaskaitos naudininką *žmuõgũn* atitinka Kvėdarnos *žmuõgũ*, Alsėdžių, Rietavo, Salantų *žmuõgou*⁹.

Kadangi darbe po tildės ženklo (~) paprastai duodama pagarsiui į literatūrinę kalbą transponuota tarminė forma, tai žemaičių vienaskaitos naudininko formas *gà,lõu* 140, *lõn,gõu* 169, *àrk,l'õu*, *vã,kõu* 170 tokiu atveju reikėtų transponuoti ne *gãlui*, *lãngui*, *àrkliui*, *vaikui*, bet *gãluo*, *lãnguo*, *àrkliuo*, *vaikuo*.

Atskirais atvejais darbe be svarbesnio reikalo ar atitinkamos pastabos pateikiamos ne lietuvių literatūrinės kalbos, bet tarminės formos, pvz.: *opšrỹs* 9 (literatūrinės kalbos = *opšrūs*); *giĩti* 7 (= *gimti*), *gulbẽ* 8 (= *gulbė*), *iĩkstas* 109, 112 (= *inkstas*), *laiškas* 8, 63 (= *láiškas*), *musẽ* 97 (= *musė*).

Skaitytoją kartais gali kiek painioti ir iš įvairių dialektologinių darbų imtų pavyzdžių nesuvienodinta transkripcija (pavyzdžiai paprastai pateikiami šaltinio transkripcija).

Pasitaiko ir aiškių korektūros klaidų, kurių galima būtų nė neminėti. Tačiau kai kurios jų mažiau mokančius atskiras baltų kalbas gali ir klaidinti, dėl to svarbesnias nurodysime: *ázuole* 298 (= *ąžuole*), *dievũtis* 3 (= *dievũlis*), *gálva* 141 (= *gálvą*), *krastẽlin* 192 (= *kraštẽlin*), *kriáuše* 204 (= *kriáušė*), *meslĩti* 61 (= *mełsti*), *plũostas* 110, 360 (= *plũostas*), *sà,kà* 169 (= *šà,kà*), *svenčĩausis* 193 (= *švenčĩausis*), *zvėris* 91 (= *žvėris*).

Taisytinios ir kai kurių tikrinių vardų formos, antai vietų vardų: *Alantu* 25 (= *Alanta*), *Anyksčĩai* 181 (= *Anyksčĩai*), *Dieveniskis* 478, *Dieveniškis* 479 (= *Dieveniškės*), *Dubiniai* 104 (= *Dubingiai*), *Gervėciai* 70 (= *Gervėčiai*), *Mosedis* 207 (= *Mosėdis*), *Musininkai* 86 (= *Musninkai*), *Oniskis* 99 (= *Onuškis*), *Pagirai* 86 (= *Pagiriai*), *Pagramančĩu* 160 (= *Pagramančio*), *Panevėžys* 85, 86, 125 (= *Panevėžys*), *Pasilẽ* 227 (= *Pašilẽ*), *Svedasai* 207, 302 (= *Svėdasai*), *Svėkšna* 471 (= *Švėkšna*), *Svenčionėliai* 188 (= *Švenčionėliai*), *Svenčionys* 433 (= *Švenčionys*), *Širvintai* 4, *Širvintas* 170 (= *Širvintos*), *Veiviržėnai* 194 (= *Veiviržėnai*), *Vendžiogala* 170 (= *Vandžiogala*); asmenvardžių: *Algimant* 4 (= *Algimantas*), *Daukša* 231 (= *Daukša*), *Grynaveckis* 139 (= *Grinaveckis*), *Mikolauskaitė* 168, 169, 478 (= *Mikalauskaitė*), *Otrebski* 207, 212 (= *Otrėbski*), *Шоетивилъ* 5 (= *Товтивилъ*). Be to, XIV a. rusiškosios formos *Минигаило* lietuviškasis atitikmuo turėtų būti *Minigaila*, o ne *Minigailas* 6, plg. *Švitrigaila* (*Шлеупригаило*) 5. Taip pat prūsų asmenvardžio *Minnegayle* tikslesnis lietuviškas atitikmuo yra *Min(i)gaila*, o ne *Mangaila* 4.

Dėl įvairių priežasčių į gramatiką pakliuvęs ir joje išlikęs vienas kitas smulkus netikslumas nė kiek nemažina šio nepaprastai kruopščiai ir metodiškai atlikto, autoriaus ilgų metų studijinio darbo mokslinės reikšmės.

⁸ Archivum Philologicum, 4, Kaunas, 1933.

⁹ Žr. K. Būga, Rinktiniai raštai, III, Vilnius, 1961, p. 376.

Gramatikos pratarmėje kukliais lietuviškosios raštijos pradininko M. Mažvydo žodžiais kreipiamasi į skaitytoją: „mana darba usz gier prymkiet“. Nėra abejonės, kad šis žymaus norvegų mokslininko baltisto troškimas išsipildys su kaupu. Iš kiekvieno knygos puslapio skaitytojas su dideliu dėkingumu autoriui jaučia, kad „Lyginamoji baltų kalbų gramatika“ yra svarus ir kapitalinis įnašas į šių dienų baltistiką ir indoeuropeistiką.

K. Morkūnas

NAUJA LIETUVIŲ KALBOS GRAMATIKA

A. Senn, Handbuch der litauischen Sprache, Bd. I: Grammatik, Heidelberg, 1966.

Ilgą laiką ištisos užsienio kalbininkų kartos mokėsi lietuvių kalbos iš A. Leskyno parengto vadovo, susidedančio iš chrestomatijos, trumpos gramatikos ir žodyno. Nuo jo pasirodymo (1919 m.) praėjo jau beveik penkiasdešimt metų. Per tą laiką gerokai pakito ne tik lietuvių kalbos rašyba, bet ir kai kurių formų vartoseną, nepalyginti išaugo grožinė bei mokslinė literatūra, o daugelis fonetikos, morfologijos bei sintaksės klausimų buvo nuodugniai ištirtinėti. Naujo, išsamaus lietuvių kalbos vadovo parengimas pasidarė būtinas. Šio darbo ėmėsi šveicarų kilmės kalbininkas A. Zenas (Senn). 1957 m. jis išleido „Lietuvių kalbos vadovo“ II-ją dalį, kurią sudaro iš įvairių lietuvių rašytojų kūrinių parinkti ir sukirčiuoti tekstai su komentarais ir lietuvių-vokiečių-anglų kalbų žodynu¹. 1966 m. pasirodė ir pirmoji, svarbiausioji, šio vadovo dalis – lietuvių kalbos gramatika. Tai didžiulis 495 puslapių veikalas, kuriame išsamiai aprašyta dabartinės lietuvių kalbos fonetika, morfologija ir daugelio gramatinių formų vartoseną.

Šios gramatikos autorius, Pensilvanijos universiteto profesorius A. Zenas savo darbais gerai žinomas lietuvių kalbininkams. Jis yra vienas iš neseniai Heidelberge baigto leisti penkių tomų „Lietuvių rašomosios kalbos žodyno“² sudarytojų ir kartu vienintelis, dirbantis prie šio žodyno nuo pat jo leidimo pradžios. Lietuvių kalba jis domisi jau seniai, yra gyvenęs Lietuvoje, dėstęs Kauno universitete fonetiką ir kitus kalbotyros dalykus. 1929 m. jis parašė „Trumpą lietuvių kalbos vadovėlį“³ skirtą užsieniečiams, norintiems pramokti lietuvių kalbos. Ryšių su lituanistika A. Zenas nenutraukė ir vėliau. Jis yra parašęs daug straipsnių ir kitokių darbų lituanistikos, baltistikos ir apskritai lyginamosios kalbotyros klausimais, o pastaruoju metu aktyviai dalyvauja, sprendžiant baltų, slavų ir germanų seniausių santykių problemą. Jo naujasis veikalas tartum apibendrina ilgus metus trukusių lituanistinių studijų rezultatus.

Gramatika susideda iš dešimties dalių. Plati ir turininga yra jau pati pirmoji – įvadinė – dalis, kurioje, trumpai apžvelgus lietuvių tautos istoriją, aptariama lietuvių kalbos vieta baltų kalbų tarpe ir ryšiai su kitomis giminingomis kalbomis. Čia autorius glaustai išdėsto savo koncepciją baltų, slavų ir germanų kalbų seniausių santykių klausimu. Jo manymu, dar indoeuropiečių bendrystės laikotarpio gale, baltų, slavų ir germanų pirmtakams artimai bendraujant tarpusavyje, atsirado

¹ A. Senn, Handbuch der litauischen Sprache, II, Heidelberg, 1957.

² M. Niedermann, A. Senn, F. Brender, A. Salys, Wörterbuch der litauischen Schriftsprache, Litauisch-Deutsch, I–V, Heidelberg, 1934–1967.

³ A. Senn, Kleine litauische Sprachlehre, Heidelberg, 1929.